

מכילתא דברים

מדרש מכילתא דברים הוא מדרש תנאים פרשני לספר דברים. המדרש נקרא גם 'מדרש הלכה' מכיוון שהוא כולל פרשנות לחלקים ההלכתיים של ספר דברים, אולם מכיוון שהוא מדרש פרשני, כלומר, מדרש המבאר את פסוקי החומש לפי סדרם, הוא כולל גם דברי אגדה. המדרש נערך בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים. המדרש לא הגיע לידינו בשלמותו והוא נחשב לאבוד, אולם חלקים ממנו שוחזרו על ידי החוקרים מתוך קטעי גניזה¹ וציטוטים של המדרש בחיבורים שונים.

שמו של המדרש ויחוסו

משמעות המילה הארמית מכילתא היא 'מידה' במשמעות של שיטה, חוק.² האמוראים משתמשים במונח מכילתא על מנת לציין קובץ של הלכות. בתקופת הגאונים, מכילתא (או בצורת הרבים מכילאתא) מציינת את הפירוש ההלכתי לחומשים שמות עד דברים. בספרות ימי הביניים נזכרים מדרשי הלכה לספר דברים בשם 'מכילתא', ואכן התגלו בגניזה הקהירית כמה דפים המכילים מדרש אגדה על ספר דברים שאיננו מדרש ספרי דברים,³ והוא תואם את שיטת בית מדרשו של רבי ישמעאל.⁴ אחד הקטעים שהתגלו בגניזה פותח במדרש על תחילת פרשת ראה- דברים יא, כו. החוקרים הצביעו על כך כי זהו קו התפר במדרש ספרי דברים בו הוא עובר ממקורות מבית מדרשו של רבי ישמעאל למקורות מבית מדרשו של רבי עקיבא. עם גילוי קטעי הגניזה התברר כי גם בית מדרשו של רבי ישמעאל יצר מדרש לפרשות ההלכתיות של ספר דברים מפרשת ראה ואילך.

זמנו מקומו ושפתו של המדרש

מכילתא דברים, כמו שאר מדרשי התנאים נערכה, על פי הדעה הרווחת במחקר, בארץ ישראל במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים. על כך מעידים שמות החכמים המוזכרים במכילתא דברים, ולשון המכילתא שהיא עברית הזהה ללשון המשנה והתוספתא בצירוף מילים יווניות. במכילתא דברים ניתן למצוא דרשות המפליגות בשבחה של ארץ ישראל ובחשיבות הישיבה בה.

מבנה המדרש ותכניו

קטעי הגניזה שפורסמו על ידי שטר בשנים 1904 – 1911 כוללים חטיבות מדרש על דברים יא, כו – יג, א). בקטעי הגניזה מצוינות כותרות של פרשות (הפרשות המצויינות הן: כג, כו, כז, ל, לא) וכל פרשה התחלקה לברייתות.

¹ הגניזה הקהירית, שהתגלתה באמצע המאה ה-19 בקהיר.

² היא מקבילה למילה היוונית kanon שמשמעותה הראשונית היא אמת המידה ובהשאלה שימשה במשמעות של שיטה, כלל, חוק.

³ ספרי דברים הוא מדרש תנאי לספר דברים שחלקו ההלכתי מיוחס לבית מדרשו של רבי עקיבא. ראה במבוא לספרי דברים.

⁴ על דרכי הדרשה הייחודיות לכל בית מדרש ורשימת המדרשים על פי בתי המדרש ראה במבוא למדרשי התנאים.

הופמן ניסה לשחזר את מכילתא דברים המקורית בספרו 'מדרש תנאים לדברים', באמצעות ליקוט של כל המדרשים שלדעתו הם מדבי רבי ישמעאל מתוך 'מדרש הגדול'⁵, בצירוף שניים מתוך שלושת קטעי גניזה שפרסם **שכטר**, וחלקים מספרי דברים שמקורם מבית מדרשו של רבי ישמעאל. אולם, עם גילוי קטעי גניזה נוספים התברר כי חלק גדול ממכילתא דברים כלל לא צוטט במדרש הגדול, ואף החלק שצוטט שונה ועובד בידי עורכו, רבי שמעון העדני. כך שהמדרש המשוחזר על ידי **הופמן** רחוק מלשקף את המדרש המקורי.

כהנא שפרסם מספר קטעי גניזה נוספים ממכילתא דברים הצביע על כך כי חטיבות ממכילתא דברים שובצו על ידי **פינקלשטיין** במהדורתו על ספרי דברים. **כהנא** סבור כי ההבדל בין המכילתא דברים לבין ספרי דברים הוא בעיקר החלקים ההלכתיים, בעוד שבאגדה יש ביניהם קרבה רבה. אין בין החיבורים חילוקי דעות פרשנים או רעיוניים אלא בעיקר שינויים בלשון, בתחביר, בסדר ובסגנון. סגנון המכילתא מתאפיין באריכות לשון לעומת סגנונו הקצר של ספרי דברים.

האגדה במכילתא דברים⁶

במכילתא דברים מובאים שני סיפורים על הפסוקים בדברים יא, לא- לב: 'פִּי אֲתֶם עֲבָרִים אֶת הַיַּרְדֵּן לְבֹא לְרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִדְוֶה אֱלֹהֵיכֶם נִתַּן לָכֶם וַיִּרְשָׁתֶם אֶתָּה וַיִּשְׁבַּתֶם בָּהּ וַשְּׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֻקִּים וְאֵת הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לְפָנֵיכֶם הַיּוֹם'.

וירשתם אותה וישבתם –

מעשה בר' יהודה בן בתירה ור' מתיה בן חרש
ור' חנינה בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו יוצאין חוץ לארץ
ותבעו⁷ והגיעו לפלטום⁸ וזכרו את ארץ ישראל
וזקפו את עיניהן וזלגו דמעותיהן וקרעו את בגדיהן
וקראו את המקרא הזה וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות
אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל מצות שבתורה
אמר ר' יונתן נודר אני מחוצה לארץ לעולם.

וכבר היה רבי לעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר
הולכין אצל ר' יהודה בן בתירה לנציבין ללמד ממנו
הגיעו לצידן
וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהן וקרעו את בגדיהן
וקראו את המקרא הזה וירשתם אותה וישבתם בה
ושמרתם לעשות את החקים האלה ואת המשפטים
אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה
חזרו ובאו להן לארץ.⁹

הסיפור הראשון מתאר את יציאתם של ארבעה חכמים מארץ ישראל. כאשר הגיעו לגבולה הצפוני של הארץ התעוררו בהם רגשות חיבה עזים לארץ ישראל, הם קרעו את בגדיהם ובכו ודרשו את

⁵ מדרש הגדול הוא אוסף מדרשים שקובץ על ידי ר' דוד בן עמרם העדני שפעל במאה ה-13 בתימן.

⁶ על פי מאמרו של מ' כהנא, 'מעלת ישיבת ארץ ישראל במכילתא דברים', תרביץ סב (תשנ"ג).

⁷ תבעו- פנו והלכו.

⁸ פלטום היא ככל הנראה עכו ששמה ההלניסטי היה ptolemais. היא שכנה בנקודת הגבול הצפונית מזרחית של ארץ ישראל ושמשה נקודת ציון מקובלת לכניסה וליציאה מן הארץ.

⁹ הסיפורים משוחזרים על פי קטע גניזה של המכילתא דברים וכתב יד של ספרי דברים, ומופיעים במאמרו הנ"ל של **כהנא**.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

הפסוקים בדברים 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות' - הסמיכות בין ישיבת הארץ וקיום המצוות מלמדת ששקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות. בעקבות כך, ר' יונתן חזר בו מהחלטתו לעזוב את הארץ ונדר 'ונדר אני מחוצה לארץ לעולם!' ואילו שאר החכמים המשיכו בדרכם. חכמים אלו ידועים לנו כמי שעמדו בראש מרכזי תורה בחוץ לארץ. על פי ברייתא בתלמוד הבבלי סנהדרין לב, ב, ר' מתיה בן חרש עמד בראש ישיבה ברומי, ר' יהודה בן בתירה בנציבין, ור' חניניה בן אחי ר' יהושע בגולה - כלומר, בבבל.

הסיפור השני מתאר עלילה מקבילה לסיפור הראשון, ומאוחרת לו בזמן. ר' יהודה בן בתירה כבר נמצא בנציבין ושני חכמים אחרים, ר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר, היו בדרכם אליו ללמוד אצלו תורה. כשחכמים אלו הגיעו לצידן, כלומר לצידון מצפון לעכו, עם יציאתם מהארץ, הם נהגו כמו החכמים בסיפור הראשון - זקפו עיניהם, קרעו בגדיהם ובכו. חכמים אלו דרשו את הפסוקים הזהים בדברים והכריזו 'שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות שבתורה'. אולם, בניגוד לחכמים בסיפור הראשון, הם הסיקו את המסקנה המעשית מדרשתם וחזרו על עקבותיהם.

הסיפור הראשון לא מדגיש לא מטרת החכמים ביציאה מהארץ הייתה על מנת ללמוד תורה, הוא לא מסביר כי היציאה מהארץ התרחשה, ככל הנראה, בעקבות האיסור ללמוד תורה בארץ לאחר כשלוש מרד בר כוכבא, והסיפור לא מעיד על התרומה של חכמים אלו בהקמת מרכזי תורה בגלות. נראה, כי מחבר הסיפור התנגד לפועלם של חכמים אלו, ולכן לא כלל כל זאת בסיפורו. חתימת הסיפור הראשון, בנדרו של ר' יונתן לא לצאת מהארץ, וחתימת הסיפור השני בשיבה לארץ של שני החכמים שרצו לצאת ממנה, מדגישה את התפיסה העקרונית כי ישיבת ארץ ישראל חשובה יותר מלימוד התורה.

מהדורה מדעית

הופמן ניסה לשחזר את מדרש מכילתא דברים האבוד מתוך ציטוטים ממדרש הגדול ומתוך ספרי דברים, ופרסמם בספרו 'מדרש תנאים לדברים' שיצא לאור בברלין (1908 – 1909). הופמן כלל בספרו גם שני קטעי גניזה של המכילתא שפרסם **שכטר**. אולם, עם התגלות קטעי גניזה נוספים התברר כי השחזור אינו משקף את מכילתא דברים המקורית. קטעי גניזה נוספים של המכילתא התפרסמו על ידי **כהנא** בכתב העת תרביץ. המדרש עדיין נחשב לאבוד ויתכן ונזכה בעתיד לגלות קטעי מדרש נוספים השייכים למכילתא דברים.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

ביבליוגרפיה חלקית

1. מ' כהנא, 'מעלת ישיבת ארץ ישראל במכילתא דבריס', תרביץ סב (תשנ"ג) עמ' 501 – 513.
2. מבוא לתורה שבעל פה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, תל אביב תשנ"א.
3. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.